

УДК 377 (477)

Світлана Бойко

ОСВІТНІ СТРАТЕГІЇ В ПРОСТОРІ ТВОРЕННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: ВІД ТОТАЛІТАРНОЇ КОНФЛІКТНОСТІ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДІАЛОГУ

У статті розглянуто проблему формування української національної ідентичності громадян України, що стає чи не визначальною в сучасному українознавчому дискурсі, особливо в період протистояння гібридній війні, розв'язаній Росією проти України. Формування національної ідентичності є визначальною соціокультурною тенденцією не лише для України, а й для всього сучасного світу.

Акцентовано увагу на тому, що з часів утворення нової держави Україна у 1991 р. українцям ще не вдалося подолати радянську ідентичність з її «дружбою народів» та величною російською культурою. У більшості громадян нової держави ще збереглися викривлені уявлення про власну історію та державницькі традиції українців, які пов'язані з історичними міфами та пантеоном історичних героїв і зрадників.

Встановлено, що наша держава має сформувати власну політику формування української національної ідентичності, яка повинна втілюватися в системі освіти та виховання підростаючого покоління. У цьому контексті варто дослухатися до думки науковців про пріоритетність освіти як найважливішого чинника формування сучасної української національної ідентичності, яка виступає основою

національного розвитку, національної безпеки й консолідації українського суспільства. Саме з освітою сучасні науковці пов'язують реалізацію державної політики щодо збереження єдиного соціокультурного простору України, формування ціннісної системи, справжньої громадянськості й патріотизму, формування консолідації суспільства й української національної ідентичності.

Українська освіта сьогодні проходить шлях від деідеологізації до гуманізації та національної зорієнтованості згідно європейського вектору змін. Особлива увага приділяється освітнім стратегіям: Національній стратегії розвитку освіти на 2012–2021 рр., Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки», Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» та ін.

Ключові слова: українська національна ідентичність, освітні стратегії, інтелектуальний капітал, консолідація українського суспільства, збереження єдиного соціокультурного простору України.

Svitlana Boiko

EDUCATIONAL STRATEGIES IN THE SPACE OF CREATING MODERN UKRAINIAN NATIONAL IDENTITY: FROM THE TOTALITARIAN CONFLICT TO THE EUROPEAN DIALOGUE

The article studies the problem of forming Ukrainian national identity of the Ukrainian citizens, which becomes crucial in the modern Ukrainian studies discourse, especially during the opposition to the hybrid war initiated by Russia against Ukraine. The formation of a national identity is a decisive socio-cultural trend not only for Ukraine, but for the whole of the modern world. The urgency and importance of this problem is expressed in the fact that for some societies, the crisis of national identity has become such forms and scales that overcoming it means not only the choice of an adequate strategy for development, but also becomes a problem of survival.

The attention is drawn to the fact that since the establishment of the new Ukrainian state in 1991, Ukrainians haven't managed to overcome Russian identity with its "friendship of nations" and great Russian culture. The majority of citizens in the new country have preserved the distorted understanding of their own history and state traditions, related to the historical myths and a pantheon of historical heroes and traitors.

It is determined that our state must construct its own policy of shaping Ukrainian national identity, which must be implemented in the system of education and upbringing of the younger generation. This context requires giving credence to the researchers' opinion about the priority of education as the key factor for shaping modern Ukrainian national identity, which serves as the base for the national development, national security, and consolidation of the Ukrainian society. It is with education that modern scholars associate the implementation of the state policy of preserving the united socio-cultural space of Ukraine, the formation of a value system, genuine citizenship and patriotism, the formation of a consolidation of society and Ukrainian national identity.

Today, the Ukrainian education is undertaking a journey from de-ideologization and humanization to the national focus on the European vector of transformations. Special attention is paid to the educational strategies: National Education Development Strategy for 2012–2021, Strategy of National and Patriotic Education of Children and Youth for 2016–2020, «Ukraine 2020» Sustainable Development Strategy, etc.

Key words: Ukrainian national identity, educational strategies, intellectual capital, consolidation of the Ukrainian society, preserving the single unified sociocultural space of Ukraine.

Проблема формування української національної ідентичності громадян України сьогодні є однією з найактуальніших в українознавчих студіях. І ускладнена вона тим, що через особливості радянської національної політики українці на момент утворення нової держави Україна у 1991 р. опинилися у незвичайній ситуації вибору між двома ідентичностями: «українською», яка в сенсі національної ідентичності мала небагато шансів самоствердження у радянський час, і «радянською», яка так і не була остаточно сформована [8, с. 376].

М. Рябчук розрізняє ще одну форму ідентичності, яку він називає «*creole nationalism*» («креольський» або «гібридний» націоналізм), що домінує серед російськомовних українців. Вирізняється вона тим, що у політичному відношенні такі громадяни є цілком «українцями», тобто вони підтримують незалежність держави, територіальну

цілісність, розділяють з українофілами багато історичних міфів та символів, але у культурному й мовному відношенні вони є швидше «росіяни» з їх неприйняттям українців (західноукраїнської націоналістичної одержимості) і з певним упередженням проти української мови й культури, яку вони продовжують сприймати як нижчу за статусом селянську культуру, вивчення і вживання якої не є обов'язковим для зміцнення української держави [11, с. 16].

Осмисленню шляхів формування української національної ідентичності присвячено чимало праць сучасних науковців: Я. Грицака, М. Поповича, Д. Судина, Н. Ази, О. Стегнія, В. Середи, І. Іващенко, В. Арбєніна. Проблеми формування регіональних ідентичностей та проблеми ідентифікаційних криз, пов'язаних з різноспрямованістю регіональних самоідентифікацій, мовних уподобань, вікових

відмінностей у структурі колективних ідентичностей населення України розкривали у своїх роботах Н. Нагорна, К. Чернова, М. Пірен, О. Стегній, Н. Черниш та ін. Освітні стратегії розвитку духовної та світоглядної культури особистості, які впливають на формування української національної ідентичності досліджують І. Бех, К. Журба, О. Висоцький, М. Козловець, О. Попова, О. Рогова, Г. Філіпчук та багато ін. вчених.

Вагомими для дослідження є українознавчі праці П. Кононенка, Т. Кононенка, В. Сергійчука, М. Обушного, В. Крисаченка, Т. Воропаєвої, І. Грабовської, Н. Авер'янової, Л. Сорочук, С. Кагамлик, О. Мостяєва, в яких науковці дійшли висновку, що сьогодні актуальним і стратегічно важливим завданням для українського суспільства є формування спільної ідентичності громадян України, яка повинна згуртувати їх в цілісний соціально-політичний організм [4, с. 12].

Особливою нагальністю ця проблема набуває у період гібридної війни, розв'язаною Росією проти України та подоланням історичних міфів і радянської історичної парадигми, яка за десятки років існування радянської тоталітарної імперії міцно вкоренилася в свідомості українців і стала невід'ємною частиною їх культурно-політичної свідомості. Навіть зараз, як зазначає В. Доценко, після двох революцій і російсько-української війни не відбулося остаточного подолання сучасними українцями постколониального синдрому з його історично-культурними фобіями та міфами. Процес ламання старого і творення нового продовжується [7, с. 36].

Проте Україна не єдина держава, яка шукає шляхи формування національної ідентичності. Через схожі проблеми пройшли практично всі держави Європи. Різниця лише в тому, що для України цей процес є дещо складнішим, довготривалішим і розлогішим, ніж у більшості європейських націй, які пройшли шлях утвердження своєї ідентичності ще у XVIII або XIX ст.

Виходячи з історичного досвіду, за твердженням професора Карлового університету М. Хроха, кожна із націй мала розв'язати чимало важливих завдань (економічних, політичних, мовних, культурних, релігійних, географічних, історичних), але незмінними серед них були лише три: мова йде про спільну історичну пам'ять, щільність та інтенсивність мовних і культурних зв'язків, які забезпечують більш високий рівень соціальної комунікації та концепцію рівності всіх людей, які утворюють громадянське суспільство [20, с. 124].

На думку О. Попової, ці питання мають бути усвідомлені насамперед у середовищі молодого покоління. Вони чітко мають дати відповіді на питання: «Ким ми були? Ким ми є? Ким прагнемо бути?» і усвідомити суть національної ідеї, яка криється в класичній формулі: «В минулому – спільна слава і спільне каяття за скоєне. В майбутньому – спільна для всіх мета» [9]. Але на практиці розв'язати ці три незмінних завдання досить складно, оскільки ці

проблеми в Україні вже вийшли за межі громадського дискурсу і набули форми гострого конфлікту.

Важливим методологічним підґрунтям для розв'язання означеної проблеми є праці зарубіжних науковців: Е. Сміта, Е. Гелнера, К. Дойча, М. Хроха та ін. Подивитися на себе зі сторони дає можливість Е. Вілсон у праці «Українці: несподівана нація», в якій дослідник ставить за мету ознайомити західного (англомовного) читача з минулим і сучасним України, розкриваючи деякі сторінки української історії та різні аспекти життя сучасної України в різних сферах (політиці, економіці, релігійному житті, культурі, мистецтві тощо) [3].

Можна прислухатися до думок Ю. Хабермаса, який встановив, що для національної держави головною є категорія етнічної солідарності, а для мультинаціональної республіки актуальності набуває категорія соціальної справедливості [19, с. 61]. Для утворення єдиної спільноти громадянам треба запропонувати надетнічні цінності, які лежать у площині добробуту, рівня життя, соціальної справедливості й соціального захисту, демократичних і моральних цінностей, дотримання прав людини, екологічної безпеки, нарешті, просто авторитету своєї країни. Це й стало підґрунтям для об'єднання громадян у переселенських державах типу США, Канади, Австралії. Зрештою, ще Хосе Ортега-і-Гассет висловив думку, що для нації важливіше мати не стільки спільне минуле, скільки спільне майбутнє, тобто перспективу розбудови спільного життя в соціальному довіллі.

Українська освіта стоїть перед проблемою одночасно розв'язувати як перше, так і друге завдання. Їх спільність полягає в тому, що як етнічна, так і політична солідарність передбачають міцний комунікативний зв'язок між всіма членами спільноти [13, с. 4]. Система освіти відіграє важливу роль у процесі формування національної самосвідомості населення будь-якої країни. Також вона є вирішальним засобом впливу держави на цей процес.

Метою нашої статті є дослідження освітніх стратегій в період незалежності України та в часи протистояння гібридній війні, розв'язаній Росією проти України як потужних соціальних інструментів, які можуть і повинні формувати стійку українську національну ідентичність громадян держави, сприяти збереженню єдиного соціокультурного простору України, консолідації українського суспільства та національній безпеці.

Про необхідність активізації уваги до формування української національної ідентичності у підростаючого покоління йдеться в Законах України «Про освіту», «Про культуру», «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті», Указі Президента «Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадянськості у цій сфері», Постанови Верховної Ради «Про вшанування

героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді», у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 р., Проєкті Концепції гуманітарного розвитку України на період до 2020 року, Концепції українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді в умовах сучасних модернізаційних змін; Концепції формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах [1], Концепції «Нова українська школа», Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 рр., Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» та ін.

Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки, метою якої є насамперед формування патріотично налаштованих громадян зі стійкою національною ідентичністю, стає дороговказом не лише для царини виховання та освіти, а й для всіх органів державної влади, інститутів громадянського суспільства [15]. Всебічний розвиток підростаючого покоління та формування його національної самосвідомості становить головну мету концепції сучасної освіти. Сьогодні перед освітянами стоїть важливе завдання – не тільки надати ґрунтовні знання, а й виховати учнів та студентів як патріотів своєї держави, спадкоємців і продовжувачів національно-патріотичних традицій.

У змісті Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» (п. 3 «Дорожня карта та першочергові пріоритети реалізації») зазначено: Стратегія передбачає в рамках 4 векторів руху реалізацію Програми популяризації України у світі та просування інтересів України у світовому інформаційному просторі [16], головна мета якої – «формування довіри до України, спрямування її позиціонування у світі на користь політичним та економічним інтересам нашої держави, а також на зміцнення її національної безпеки і відновлення територіальної цілісності. Ключове завдання – формування позитивного іміджу України як європейської, демократичної, конкурентоздатної держави із сприятливим бізнес-кліматом, зі своїм унікальним місцем у світовому розподілі праці та інтегрованої у глобальні ланцюги створення доданої вартості» [16].

У «Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» (п. II Сучасний стан розвитку освіти. Аналіз сучасного стану національної системи освіти) вказано: «Залишається низькою престижність освіти і науки в суспільстві» [14]. Серед основних проблем, викликів та загроз зазначено: «відсутність системи мотивацій і стимулювання інноваційної діяльності в системі освіти, нівелювання ризиків у зазначеній діяльності».

Яким же чином тоді реалізувати Програму популяризації України у світі з такими показниками і ще в період подолання наслідків світової економічної кризи, анексії Криму Росією та окупації Донецької і Луганської областей? Яким чином має відбуватися

зміцнення національної безпеки України і відновлення територіальної цілісності?

У контексті протистояння російській експансії, з одного боку, і повернення до Європи, з іншого, науковці вже тривалий час пропонують органам державної влади звернути увагу на те, що українознавство як наука перетворюється на інтелектуальну гуманітарну складову процесу деколонізації та подолання постколоніального періоду Україною. І в такому разі, як зазначає І. Грабовська, «українство виступає на історичну арену як головний актор подолання постколоніалізму, а відповідна категорія стає ефективним засобом осмислення цього періоду української історії. Звідси, доцільність українознавства полягає в тому, що воно є одночасно і результатом, і важливим чинником формування модерної української нації та консолідації українства в усьому світі» [5, с. 9].

Відомий львівський історик Я. Грицак у статті «Як надати сенсу нашому безсенсовному становищу», в якій тлумачиться «що робити у цій ситуації нам – тим, що представляють нову Україну з новими цінностями» писав: «Насамперед усвідомити, що є головною ставкою у грі сьогоднішнього дня. Нею не є зміна уряду. І навіть не євроінтеґрація. Й одне, і друге є засобом, а не метою. Метою є цивілізаційний стрибок, який вивів би Україну на іншу швидкісну смугу – смугу сталого розвитку – відповідно до цих ціннісних змін, що сталися за останні роки. І цю мету ми маємо усвідомлювати, розвивати й закорінювати власне у нашому трикутнику трьох нових революційних сил» [6].

І це досить реально здійснити, якщо взяти до уваги матеріали М. Рябчука, висвітлені у статті «Цінності та ідентичності», де науковець зазначає, що сучасні дослідники «відзначають насамперед зміцнення української національної ідентичності, що проявляється у значно вищому, ніж раніше, окресленні себе «українцями» (як у політичному, так і, що цікаво, в етнічному сенсі), «патріотами» (з відповідно задекларованою готовістю захищати свою країну) та прихильниками незалежності (з усіма її символами), а також – у переважанні (вперше за всі попередні роки) загальнонаціональної самоідентифікації над регіональною [12].

Помітною також, як стверджує М. Рябчук, є й геополітична переорієнтація значної частини населення – посилення західного вектора в їхній свідомості й ослаблення східного (російсько-радянсько-східнослов'янського), що проявляється, зокрема, у виборі західної («європейської») моделі розвитку для України та готовості інституціалізувати цей вибір вступом до ЄС та НАТО [12].

На думку науковця, багато хто, особливо політики й публіцисти, інтерпретують ці зміни як «консолідацію української громадянської ідентичності», «остаточне прощання з імперією» та «завершення формування української політичної нації» [12]. Тим часом не бракує й голосів скептиків, котрі зауважують, що окреслені зміни насправді

суттєво зумовлені втратою окупованих територій з кількома мільйонами переважно прорадянського й проросійського населення; зауважують також, що мобілізаційний потенціал суспільства вичерпався і що всі ті показники, які засвідчували його «проєвропейську» й «панукраїнську» орієнтацію, повертаються поступово до довоєнного рівня; а головне, – що ані гада на «європейськість» не зробила поведінки українських громадян більш «європейською», ані задекларована «українськість» значно не вплинула на їхні мовні практики чи, скажімо, на їхнє здебільшого позитивне ставлення до громадян «країни-агресора».

Проблема становлення й розвитку спільної ідентичності українства тісно пов'язана з проблемою забезпечення інформаційно-психологічної безпеки громадян України, яка є ключовою і невідкладною в умовах гібридної війни. Існуюча система безпеки, яка гарантувала відносну стабільність на європейському континенті, була повністю зруйнована після анексії Криму та гібридної війни Росії проти України. Нові геополітичні умови загострили старі й активізували нові конфлікти, що суттєво вплинуло на актуалізацію проблеми забезпечення інформаційно-психологічної безпеки багатьох сучасних держав [4].

У контексті нових цивілізаційних викликів, доктрин «нових війн» Третього тисячоліття, спрямованих на деформацію спільної ідентичності, ментальності, самосвідомості, світогляду й поведінки громадян вагомими є стратегії фокусування та дефокусування уваги як інструменти пропаганди [2] та аксіостратегічні аспекти модернізації освіти для сталого розвитку [10].

Важливими є дослідження науковців Центру українознавства філософського факультету КНУ імені Тараса Шевченка, які вивчаючи динаміку процесу формування й трансформації етнічної, релігійної, регіональної, національної та європейської (як континентальної, так і цивілізаційної) ідентичності громадян України упродовж 1991–2016 рр. (в рамках кількох наукових проєктів) [4, с. 12], дійшли висновку, що респондентам з високо розвинутою національною та європейською цивілізаційною ідентичністю властивий високий рівень українознавчої компетентності, який допомагає їм протидіяти антиукраїнській інформаційній агресії.

Респонденти з низьким рівнем національної та європейської цивілізаційної ідентичності, маючи найнижчий рівень українознавчої компетентності, отримують необхідну їм інформацію переважно з тих ЗМІ, які систематично порушують інформаційно-психологічну безпеку громадян України.

Такий факт свідчить про те, що в системі державної політики має змінюватися тенденція і підходи до стратегії нарощування людського капіталу як до головного складника національної безпеки. Чим сильніший і досконаліший людський капітал (освіта, знання, кваліфікація, досвід, здоров'я, мотивація, продуктивність ...), тим більше можливостей для

розвитку і держави, і особистості [17], і більше гарантій для національної безпеки

У виступі на «Інтелектуальному Форумі України», який відбувся 27 лютого 2003 р., президент НАНУ, академік Борис Патон наголосив, що зараз інтелектуальний капітал – це найважливіший, можливо, єдиний ресурс нації, здатний забезпечити її майбутнє [5, с. 20].

Створення та використання людським ресурсом освітніх інновацій в рамках конкретної моделі очікуваного майбутнього створює напрямок діяльності *випереджаючої освіти для сталого розвитку*, який передбачає формування суспільства сталого розвитку з певними ціннісними орієнтаціями та життєвими стратегіями, готового до вирішення у майбутньому тих викликів, що сьогодні тільки формуються [18].

Підсумовуючи дослідження варто зазначити, що формування національної ідентичності є визначальною соціокультурною тенденцією не лише для України, а й для всього сучасного світу. Актуальність і важливість означеної проблеми виражається у тому, що для деяких суспільств криза національної ідентичності набула таких форм і масштабів, що її подолання означає не лише вибір адекватної стратегії розвитку, а й перетворюється на проблему виживання.

Освіта є потужною соціальною інституцією, яка може й повинна формувати стійку загальнонаціональну ідентичність громадян України як запоруку її науково-технологічного, соціально-економічного розвитку та національної безпеки. Саме з освітою сучасні науковці пов'язують реалізацію державної політики щодо збереження єдиного соціокультурного простору України, формування ціннісної системи, справжньої громадянськості й патріотизму, формування консолідації суспільства й української національної ідентичності.

У подальших наукових дослідженнях проблему формування української національної ідентичності громадян України у часи політичних, світоглядних, соціально-економічних і соціокультурних трансформацій вважаємо доцільним досліджувати у змісті національної освітньої стратегії в контексті триєдиного розгляду – особистісного, національного і глобального.

1. Бех І., Журба К. Концепція формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах / І. Бех, К. Журба // Гірська школа українських Карпат. – 2017. – № 16. – С. 24 – 33.

2. Висоцький О. Стратегії фокусування та дефокусування уваги як інструменти пропаганди / О.Ю. Висоцький // Філософія, теорія та практика випереджаючої освіти для сталого розвитку: Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції. 14 грудня 2017 р., м. Дніпро, ДООППО. Частина I / Наук. ред. О. Є. Висоцька. – Дніпро: СГД «Охотнік», 2018. – С. 110 – 113.

3. Вілсон Е. Українці: несподівана нація = The Ukrainians Unexpected Nation: пер. с англ. / Ендрю Вілсон; Пер. Н. Гончаренко, О. Гриценко. – К.: К.І.С., 2004. – 551 с.
4. Воропаєва Т. Спільна ідентичність в контексті консолідації українства / Т. Воропаєва // Українознавство. – 2016. – № 1(18). – С. 11 – 14.
5. Грабовська І. Цивілізаційний підхід у контексті сучасних викликів українству // Мостяєв О. Цивілізація, Європа, українство: історико-типологічний підхід / Олександр Мостяєв; передм. І. Грабовської. – К.: Міленіум, 2018. – С. 5 – 21.
6. Грицак Я. Як надати сенсу нашому безсенсовному становищу / Я. Грицак // ZBRUC. 26.12.2013. – [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/17088>.
7. Доценко В. Вплив історичної пам'яті на подолання постколоніального синдрому сучасними українцями / В. Доценко // Українознавчий альманах. – 2017. – Вип. 22. – С. 36 – 40.
8. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації. Монографія. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 558 с.
9. Попова О. Роль освіти у формуванні сучасної національної ідентичності / О. Попова // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Культурологія». – 2017. – Випуск 18. – С. 224 – 225.
10. Рогова О. Акіостратегічні аспекти модернізації освіти для сталого розвитку / О.Г. Рогова // Філософія, теорія та практика випереджаючої освіти для сталого розвитку: Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції. 14 грудня 2017 р., м. Дніпро, ДООППО. Частина I / Наук. ред. О. Є. Висоцька. – Дніпро: СПД «Охотнік», 2018. – С. 113 – 115.
11. Рябчук М. Міф про міф, або Чому українці не є українцями / М. Рябчук // Сучасність. – 2003. – № 5. – С. 34 – 57.
12. Рябчук М. Цінності та ідентичності / М. Рябчук // ZBRUC. 23.10.2018. – [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/83879>.
13. Терно С. Як знайти виважений спосіб викладання національної ідентичності та культурної різноманітності в шкільному курсі історії? / С. Терно // Історія в школах України. – 2009. – № 1–2. – С. 4.
14. Указ Президента України від 25 червня 2013 року № 344/2013 «Про національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року». – [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.
15. Указ Президента України від 13 жовтня 2015 року № 580/2015 «Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки». – [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580/2015#n16>.
16. Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020». – [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.
17. Філіпчук Г. Освітні стратегії: глобальні і національні тенденції / Г.Г. Філіпчук // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. – 2016. – Вип. 6. – С. 273 – 288.
18. Філіпчук Г. Національна ідентичність: культурно-освітній вимір: Монографія / Григорій Філіпчук. – Чернівці: Друк Арт, 2016. – 304 с.
19. Хабермас Ю. Вовлечение Другого. Очерки политической теории / Ю. Хабермас – СПб.: Наука, 2001. – 418 с.
20. Хрох М. От национальных движений к полностью сформировавшейся нации: процесс строительства наций в Европе / М. Хрох // Нации и национализм / Б. Андерсен, О. Бауэр, М. Хрох и др. – М.: Праксис, 2002. – С. 118 – 149.

References

1. Bex I., Zhurba K., 2017. *Koncepciya formuvannya u pidlitkiv nacional'no-kul'turnoyi identy'chnosti u zagal'noosvitnix navchal'ny'x zakladax* [The concept of formation of adolescents of national-cultural identity in general educational institutions]. *Girska shkola Ukrayinskykh Karpat*. № 16. S. 24 – 33 [in Ukrainian].
2. Vysoczkyj O. Yu., 2018. *Strategiyi fokusuvannya ta defokusuvannya uvagy yak instrumenty propagandy* [Focusing and defocusing strategies as propaganda tools]. *Filosofiya, teoriya ta prakty'ka vy'peredzhayuchoyi osvity' dlya stalogo rozvy'tku. Materialy' III Vseukrayins'koyi naukovo-prakty'chnoyi konferenciyi*. 14 grudnya 2017 r., m. Dnipro. Dnipro. SPD «Oxotnik». S. 110 – 113 [in Ukrainian].
3. Vilson E., 2004. *Ukrayinci: nespodivana naciya* [The Ukrainians Unexpected Nation]. K. K.I.S. 551 s. [in Ukrainian].
4. Voropayeva T., 2016. *Spil'na identy'chnist' v konteksti konsolidaciyi ukrayinstva* [Common identity in the context of Ukrainian consolidation]. *Ukrayinoznnavstvo*. № 1(18). S. 11 – 14 [in Ukrainian].
5. Grabovs'ka I., 2018. *Cy'vilizacijny'j pidxid u konteksti suchasny'x vy'kly'kiv ukrayinstvu* [Civilizational Approach in the Context of Modern Challenges to Ukrainians]. *Cy'vilizaciyi, Yevropa, ukrayinstvo: istory'ko-ty'pologichny'j pidxid*. K. Milenium. S. 5 – 21 [in Ukrainian].
6. Gry'czak Ya., 2013. *Yak nadaty' sensu nashomu bezsensovnomu stanov'y'shhu* [How to give meaning to our impersonal position]. *ZBRUC*. 26.12.2013. URL: <https://zbruc.eu/node/17088> [in Ukrainian].
7. Docenko V., 2017. *Vplyv v istory'chnoyi pam'yati na podolannya postkolonial'nogo syndromu suchasny'my' ukrayincyamy* [Influence of historical memory on overcoming postcolonial syndrome by modern Ukrainians]. *Ukrayinoznnavchyyj almanax*. Vol. 22. S. 36 – 40 [in Ukrainian].
8. Kozlovec' M. A., 2009. *Fenomen nacional'noyi identy'chnosti: vy'kly'ky' globalizaciyi. Monografiya* [The phenomenon of national identity: the challenges of globalization. Monograph]. *Zhy'tomy'r Vy'd-vo ZhDU im. I. Franka*. 558 s. [in Ukrainian].

9. Popova O., 2017. *Rol' osvity` u formuvanni suchasnoyi nacional'noyi identy`chnosti* [Role of education in the formation of modern national identity]. *Naukovi zapy`sky` Nacional'nogo universy`tetu «Ostroz'ka akademiya». Seriya «Kul'turologiya»*. Vol. 18. S. 224 – 225 [in Ukrainian].

10. Rogova O. G., 2018. *Aksiostrategichni aspekty` modernizaciyi osvity` dlya stalogo rozvy`tku* [Axiostrategic aspects of modernization of education for sustainable development]. *Filosofiya, teoriya ta prakty`ka vy`peredzhayuchoyi osvity` dlya stalogo rozvy`tku. Materialy` III Vseukrayins`koyi naukovo-prakty`chnoyi konferenciyi*. 14 grudnya 2017 r., m. Dnipro. Chasty`na I. S. 113 – 115 [in Ukrainian].

11. Ryabchuk M., 2003. *Mif pro mif, abo Chomu ukrayinci ne ye ukrayincyamy* [Myth of the myth, or Why Ukrainians are not Ukrainians]. *Suchasnist`*. № 5. S. 34 – 57 [in Ukrainian].

12. Ryabchuk M., 2018. *Cinnosti ta identy`chnosti*. [Values and Identities]. *ZBRUC*. 23.10.2018. URL: <https://zbruc.eu/node/83879> [in Ukrainian].

13. Terno S., 2009. *Yak znajty` vy`vazheny`j sposib vy`kladannya nacional'noyi identy`chnosti ta kul`turnoyi riznomanitnosti v shkil'nomu kursy istoriyi?* [How to find a well-balanced way of teaching national identities and cultural diversity in school history?]. *Istoriya v shkoly Ukrainy*. № 1 – 2. S. 4. [in Ukrainian].

14. *Ukaz Prezy`denta Ukrayiny` vid 25 chervnya 2013 roku № 344/2013 «Pro nacional`nu strategiyu rozvy`tku osvity` v Ukrayini na period do 2021 roku»* [Decree of the President of Ukraine dated June 25, 2013 № 344/2013 "On the National Strategy for the Development of Education in Ukraine until 2021"]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> [in Ukrainian].

15. *Ukaz Prezy`denta Ukrayiny` vid 13 zhovtnya 2015 roku № 580/2015 «Pro Strategiyu nacional`no-patrioty`chnogo vy`xovannya ditej ta molodi na 2016–2020 roky`»* [Decree of the President of Ukraine dated October 13, 2015 No. 580/2015 "On the Strategy of National Patriotic Education of Children and Youth for 2016-2020"]. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580/2015Nen16> [in Ukrainian].

16. *Ukaz Prezy`denta Ukrayiny` vid 12 sichnya 2015 roku № 5/2015 «Pro Strategiyu stalogo rozvy`tku «Ukrayina – 2020»* [Decree of the President of Ukraine dated January 12, 2015 № 5/2015 "On the Strategy of Sustainable Development" Ukraine-2020"]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> [in Ukrainian].

17. Filipchuk G. G., 2016. *Osvitni strategiyi: global`ni i nacional`ni tendencyi`u* [Educational strategies: global and national trends]. *Duxovnist` osoby`stosti: metodologiya, teoriya i prakty`ka*. Vol. 6. S. 273 – 288 [in Ukrainian].

18. Filipchuk G., 2016. *Nacional`na identy`chnist`: kul`turno-osvitnij vy`mir: Monografiya* [National identity: cultural and educational dimension: Monograph]. Chernivci. Druk Art. 304 s. [in Ukrainian].

19. Khabermas Yu., 2001. *Vovlecheny`e Drugogo. Ocherky` poly`ty`cheskoj teory`y* [Involving the Other. Essays on Political Theory]. SPb. Nauka. 418 s. [in Russian].

20. Khrokh M., 2002. *Ot nacyonalnyx dvizhenij k polnostyu sformirovavshejsya nacji: process stroitelstva nacji v Evrope* [From national movements to a fully formed nation: the process of building nations in Europe]. *Nacii i nacionalizm*. M. Praksis. S. 118 – 149 [in Russian].